

Türkmenleriň galkanlary

söweşjeň

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Türkmenleriň söweşjeň galkanlary

TÜRKMENLERIŇ SÖWEŞJEŇ GALKANLARY

■ Galkanlar

Gadymy Türkmenistanyň esgerleriniň goşmaça serişdesi galkan bolupdyr. Antik awtory Dion Kassiy: "Parfiýalylar galkan ulanmaýar, emma olaryň goşunlary atyň üstünde ýaý atyjylardan hem-de naýza atyjylardan ybaratdyr we olaryň köpüsiniň harby esbaplary doly üpjündir"(1) □ diýip belleýär. Gadymy taryhçy öz maglumatynda galkan zerurlygynyň ýoklugy sebäpli, agyr ýaraglanan parfiýaly esgerleriň ony goşmaça gorag hökmünde ulanmandygyny aýratyn nygtaýar. Emma arheologiya we şekil çekmek sungatynyň maglumatlary parfiýalylaryň galkan ulanandygyny subut edýär. Megerem, olarda galkan ýeňil ýaraglanan we ortaça ýaraglanan esgerleriň harby esbaplarynyň düzümine girendir. Ärsaglar eýýamynyň parfiýaly egerleriniň galkanlary öz şekillerine görä alty görnüşe bölünýär.

1. Uzyn çöplerden gurnalyp, yşlaryna gaýyş goýuşdyryp birleşdirilen, gönüburçluk şekilli galkanlar;
2. Süýünmek şekilli (üç nusgasy – metal sudurly; üç bölekden guralan; köp sanly ýuka tagtajyklardan guralan);
3. Kiçeňräk, tegelek;
4. Legen şekilli (örülen);
5. Alty burçly;
6. Pişme şekilli.

Galkanyň käbir görnüşleri (birinji, altynjy, belki, üçünji we dördünji) Göndogar (şol sanda çarwa) toplumyna, beýlekileri (ikinci we başinji) – antik döwür toplumyna degişlidir(2).

M. Ý. Massonyň belleýşi ýaly, Köne Nusaýda ýüze çykarylan uly

we kiçi süýnmek galkanlaryň demir halkalardan edilen sudurlary bar. Şol halklaryň daşyna nagyşly bezeg şaýlary dakylan irimçik gaýyş çekilipdir. Halkalaryň biriniň (ulusynyň) ortasynda üç dişli uzyn demir ýerleşdirilipdir, gyalarynda bolsa çalarak ýaýylan ganatly on sany agajyň şekilleri gezekleşdirilip çekilipdir(3).

III-IV asyrkarda Merkezi Aziýada gönüburçlyk şekilli galkanlar has giňden ýaýrapdyr. Olaryň boýy 60 sm-den 150 sm-e ýetipdir. Çarçuwanyň, tagtanyň, taýagyň ýüzüne çekdirilip berkidilen galyň we gaty gaýyş galkanlary çeyé edipdir we olaryň gorag häsiýetlerini ýokarlandyrypdyr(4).

Takmynan, VI asyrda tegelek galkanlar gönüburç galkanlary gysyp çykarýar. Olaryň kiçeňräk (ortaçyzygy 40-50 sm), şeýle hem uly (ortaçyzygy 80 sm-e ýetýän) görnüşleri-de bolupdyr. Gaýyş tagtanyň ýüzüne çekipdirler, daşyna demir aýlapdyrlar ýa-da ortasynda tegelek demir kakyp berkidilipdirler(5). Megerem, kiçeňräk tegelek galkanlar atly esgerleriň önüni tutup, gorag serişdesi bolandyr. Sebäbi olar pyýada goşun esgeriniň bütin göwresini gorap bilmändir. Atly söweşijiniň göwresiniň diňe ýokarky bölegi goralsa, ýeterlik bolupdyr, sebäbi eýeriň gaşy belli bir derejede gorag hyzmatyny ýerine ýetiripdir(6).

■ Galkan □ esger üçin ygtybarly gorag serişdesidir. ''Gorkut ata'' şadessanynda jigitleriň ''galkan bilen goranyp'', galanyň derwezesini döwendigi hakynda gürrüň edilýär(7).

Biziň pikirimizçe, L.A.Bobrowyň we Ý. S. Hudýakowyň: ''Galkanyň Orta Aziýada XVI □ XVII asyrlarda giňden ýaýran esasy görnüşleri sebite Çingiz han tarapyndan getirilipdir...'' ýa-da: ''Çybykdan örülen galkanlar sebite mongollar tarapyndan getirilipdir we örän tiz wagtda Kiçi Aziýadan we Gündogar Ýewropadan tä Koreýa we Hytaýa çenli bolan çäkleriň esgerleriniň arasynda meşhurlyk gazanypdyr(8)'' – diýen pikirleri örän jedelli bolup görünýär. Sebäbi tegelek we çybykdan örülen galkanlar Orta Aziýada eýýäm parfiýalylar döwründe ulanylypdyr. Parfiýalylaryň garyndaş sarmat taýpalarynda-da çybykdan örülen galkanlaryň bolandygy barada

Strabon belleýär: ''Olarda (sarmatlarda □ Ö. G.) öküziň ýaga ýatyrylan hamyndan edilen tuwulgalar we sowutlar ulanylýar. Olar örme galkanlary gorag serişdesi hökmünde göterýärler(9)''.

Giçki orta asyrlar döwründen başlap, tä olaryň ulanyşdan galan wagtlaryna çenli, orta aziýaly atly esgerleriň harby esbaplarynyň düzüminde galkanyň şu aşakdaky görnüşleri bolupdyr: çybykdan örülen □ konus şekilli suduryň daşyndan çybyk örülipdir we soňra sapak bilen torlaşdyrylyp, reňkli geometrik nagyş emele getirilipdir; galkanlaryň konusynyň ujunda bir (ýa-da birnäçe) tegelek demir bolupdyr; gaýyşdan edilen □ galyň gaýyşdan edilen, konus şekilli, ortasy tegelek demirli, demir örtükler bilen berkidilen; agaç galkanlar □ tegelek, tekiz, daşyna gaýyş çekilen we tegelek demir hem-de örtükler bilen berkidilen; bütewiligine süýlen ýa-da ýasy demir bölekleri bilen doly örtülen galkanlar. Bu galkanlar dürli bezegler we dürli reňkli boýaglar bilen owadan bezelipdir(10).

Şeýlelikde, galkan ygtybarly we berk, öňüni tutup duran goraýjy serişde bolupdyr. Ýöne ony ökde ulanmak üçin, uzak wagtlap we erjel türgenleşmeli bolupdyr.

■ ÇEŞMELER:

1. Hazanow A. M. Katafraktarii i ih rol w istorii woýennogo isskustwa – file://C:/WINDOWS/Raboçiy/ 20 stol/ arh/ x/ 20 Legio/ 201-5/20/20 Woýenno-istoričeskiý. S. 13.
2. Nikonorow W. P. Agzalan eser. S. 13.
3. Masson M. E. Narody i oblasti ýužnoý çasti Turkmenistana w sostawe Parfýanskogo gosudarstwa//Trudy ÝUTAKE. – Aşhabad, 1955. T.V. S.46.
4. Gorelik M. B. Agzalan eser, S. 166-167.
5. Şol ýerde. S. 175.
6. Lipes R. S. Obrazy batyra i ýego konýa w týurko-mongolskom epose. □ M., 1984. S. 68.
7. Kniga moego deda Korkuta. Oguzskiý geroičeskiý epos/ Per. W. W. Bortolda. □ M.-L.. 1962. S. 97.

8. Bobrow. L. A., Hudýakow Ýu. S. Agzalan eser. S. 135.
9. Strabon. Geografiýa w knigah / Per. i kom. G. A. Stratanowskogo – M., 1964. S. 281.
10. Bobrow L. A. Hudýakow Ý. S. Agzalan eser. S. 135 □ 136.

' 'AZIÝANYŇ GERÇEKLERI' ', Aşgabat-2012.

Öwez GÜNDOGDYÝEW.

Taryhy makalalar